

Η Ανάπτυξη της Θεωρίας του Νου σε Άτομα με Νοητική Υστέρηση και σε Άτομα με Αυτισμό

*Βαΐα Ζάχου
Βαΐα Τάττου
Μαρία Πλατσίδου*

ABSTRACT

This study aimed at investigating how theory of mind is developed in individuals with mental retardation or autism compared to individuals of typical development. Our sample consisted of 24 individuals with autism, 20 individuals with mental retardation and 22 individuals of typical development. Theory of mind was tested with six stories and verbal ability was tested with the Vocabulary test of the WISC. Results showed that the overall performance on theory of mind of the individuals with mental retardation or autism was significantly lower than the individuals of typical development. Gender and age differences were not significant for the theory of mind. Finally, the role of verbal ability in the development of the theory of mind seemed to be significant for the individuals with autism but not for those with mental retardation.

1.0 Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΥ

Η Θεωρία του Νου (ΘτΝ) αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να αποδίδει νοητικές καταστάσεις τόσο στον εαυτό του όσο και στους άλλους (πεποιθήσεις, προθέσεις, επιθυμίες και συναισθήματα), προκειμένου να ερμηνεύει και να προβλέπει συμπεριφορές (Bjorklund, Cormier & Rosenberg, 2004). Στην ηλικία των 4 ή 5 ετών, το άτομο έχει την ικανότητα να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τις νοητικές καταστάσεις του εαυτού του όσο και των άλλων (Begeer, Rieffe, Terwogt & Stockmann, 2003). Η ικανότητα αυτή διευκολύνει την κοινωνική του αλληλεπίδραση, καθώς η κατανόηση του τι σκέπτονται οι άλλοι, τι αισθάνονται και τι πιστεύουν είναι σημαντικές για την ομαλή ένταξη και προσαρμογή του ατόμου στο κοινωνικό περιβάλλον. Για να θεωρηθεί ότι ένα άτομο έχει αναπτύξει τη ΘτΝ θα πρέπει να είναι σε θέση να κατανοεί ότι η συμπεριφορά τόσο του ίδιου όσο και των άλλων από-

μων καθορίζεται από νοητικές καταστάσεις, οι οποίες μπορεί να μην συμβαδίζουν με την αντικειμενική πραγματικότητα αλλά να έχουν διαμορφωθεί από τα γεγονότα που έχουν ζήσει αλλά και τις εμπειρίες τους (Baron-Cohen, Tager-Flusberg, & Cohen, 1993. Rieffe, Meerum-Terwogt, Koops & Hagedaard, 2000).

Η ΘτΝ έχει ερευνηθεί εκτενώς στη διεθνή βιβλιογραφία τόσο σε άτομα τυπικής ανάπτυξης όσο και σε άτομα με ειδικές ανάγκες, και ειδικά σε άτομα με νοητική υστέρηση και σε άτομα με αυτισμό. Ωστόσο, οι ελληνικές έρευνες που αφορούν στην ανάπτυξη της ΘτΝ στις παραπάνω κατηγορίες ατόμων με ειδικές ανάγκες είναι ανεπαρκείς. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να συμβάλει στη συλλογή σχετικών ερευνητικών δεδομένων από την ελληνική πραγματικότητα.

1.1. Η θεωρία του νου σε άτομα με νοητική υστέρηση

Η ανάπτυξη της ΘτΝ στα άτομα με νοητική υστέρηση (ΝΥ) παρουσιάζει σημαντικά ελλείμματα σε σχέση με τα άτομα τυπικής ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, η έρευνα των Zelazo, Burack, Benedetto και Frye (1996) έδειξε ότι τα άτομα με σύνδρομο Down είχαν χαμηλότερη επίδοση στα έργα μέτρησης της ΘτΝ από τα άτομα τυπικής ανάπτυξης. Παρόμοια αποτελέσματα είχε και η έρευνα των Charman, Campbell και Edwards (1998) που περιλάμβανε έργα λανθασμένης πεποίθησης (όπου ο εξεταζόμενος πρέπει να αναγνωρίσει ότι κάποιος έχει λανθασμένη πεποίθηση για το τι γίνεται στον κόσμο) και έργα πεποίθησης-επιθυμίας (όπου ο εξεταζόμενος εκτός από την αναγνώριση της πεποίθησης κάποιου έπρεπε να εστιάσει και στις επιθυμίες του). Και πάλι, τα άτομα με νοητική υστέρηση είχαν χαμηλότερη επίδοση από τα άτομα τυπικής ανάπτυξης. Οι Tager-Flusberg και Sullivan (2000) μελέτησαν την ανάπτυξη της ΘτΝ σε άτομα με σύνδρομο Williams, με σύνδρομο Prader-Willi και τυπικής ανάπτυξης. Παρά το γεγονός ότι, γενικά, τα άτομα που έχουν τα παραπάνω σύνδρομα έχουν και νοητική αναπηρία, στη συγκεκριμένη έρευνα η επίδοση των τριών ομάδων στη ΘτΝ δεν διέφερε σημαντικά. Τέλος, οι Thirion-Marissiaux και Nader-Grosbois (2007) διερεύνησαν τη ΘτΝ σε σχέση με τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά και την κοινωνική κατανόηση σε παιδιά και εφήβους με και χωρίς νοητική αναπηρία. Διαπίστωσαν ότι τα άτομα με ΝΥ είχαν συνολικά χαμηλότερη επίδοση από τα άτομα τυπικής ανάπτυξης. Συμπερασματικά, η πλειοψηφία των σχετικών ερευνών έδειξε ότι τα άτομα με ΝΥ υπολείπονται σημαντικά ως προς τη ΘτΝ σε σχέση με τα άτομα τυπικής ανάπτυξης.

1.2. Η θεωρία του νου σε άτομα με αυτισμό

Κατ'αντιστοιχία με τα παραπάνω, οι περισσότερες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε άτομα με αυτισμό καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα άτομα αυτά καθυστερούν στην ανάπτυξη της ΘτΝ και δυσκολεύονται να κατανοήσουν τις πραγματικές νοητικές καταστάσεις των άλλων, λόγω της δυσκολίας τους να κατανοούν τα κρυμμένα κίνητρα πίσω από μια συμπεριφορά. Τα άτομα με αυτισμό ερμηνεύουν τη συμπεριφορά των άλλων με βάση αυτά που εκδηλώνουν, χωρίς όμως να λαμβάνουν υπόψη τα κίνητρά τους. Ως αποτέλεσμα, ερμηνεύουν τη συμπεριφορά με τρόπο κυριολεκτικό (Frith, 1999).

Πιο συγκεκριμένα, έρευνες που μελέτησαν τη ΘτΝ με έργα εσφαλμένης πεποίθησης διαπίστωσαν ότι οι ελλείψεις των ατόμων με αυτισμό στην κοινωνική αλληλεπίδραση, την επικοινωνία και την κοινωνική φαντασία έχουν ως αποτέλεσμα να υπολείπονται στη ΘτΝ (Baron-Cohen, Leslie & Frith, 1985. Leekam & Perner, 1991). Για να διαπιστωθεί αν ένα άτομο έχει αναπτύξει την ΘτΝ δεν αρκεί να εξεταστεί μόνο σε έργα που εξετάζουν τις εσφαλμένες πεποιθήσεις αλλά και σε έργα αναγνώρισης συναισθημάτων. Με τέτοια έργα, οι Baron-Cohen, Campbell, Karmiloff-Smith και Walker (1995) εξέτασαν παιδιά και εφήβους με αυτισμό και παιδιά τυπικής ανάπτυξης 4 ετών. Τα άτομα κλήθηκαν να αναγνωρίσουν τις επιθυμίες του πρωταγωνιστή μέσα από εικόνες προσώπων, όπου το απεικονιζόμενο πρόσωπο είχε στραμμένο το βλέμμα του προς ένα αντικείμενο. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα άτομα με αυτισμό παρουσιάζουν ελλιπή αναγνώριση των επιθυμιών. Τέλος, οι Tine και Lucariello (2012) εξέτασαν την ανάπτυξη της ΘτΝ σε άτομα με αυτισμό και άτομα με Asperger. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να αναγνωρίσουν συναισθήματα, σκέψεις και πεποιθήσεις τόσο δικές τους όσο και άλλων ατόμων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι και οι δύο ομάδες παρουσίασαν δυσκολίες στην αναγνώριση των νοητικών καταστάσεων των άλλων, αλλά τα άτομα με Asperger απέδωσαν καλύτερα.

2. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Όπως φαίνεται από την ανασκόπηση των σχετικών ευρημάτων, η ανάπτυξη της ΘτΝ σε άτομα με ΝΥ και άτομα με αυτισμό έχει μελετηθεί αρκετά στη διεθνή αλλά όχι επαρκώς στην ελληνική βιβλιογραφία. Για το λόγο αυτό, σχεδιάστηκε η παρούσα έρευνα. Αναλυτικότερα, πρώτος στόχος της έρευνας ήταν να εξετάσει αν υπάρχουν διαφοροποιήσεις στην ανάπτυξη της ΘτΝ

ανάμεσα σε άτομα με ΝΥ και με αυτισμό (Asperger/Υψηλή Λειτουργικότητα ή αυτισμό) και να τα συγκρίνει με άτομα τυπικής ανάπτυξης. Δεύτερος στόχος ήταν να εξετάσει αν υπάρχουν διαφορές στη ΘΤΝ μεταξύ των ατόμων αυτών ανάλογα με την ηλικία και το φύλο. Ο τρίτος στόχος της έρευνας ήταν να εξετάσει αν το λεκτικό επίπεδο των ατόμων με ΝΥ ή με αυτισμό επηρεάζει την ανάπτυξη της ΘΤΝ. Με άλλα λόγια, η έρευνα στόχευε να εξετάσει αν, εφόσον τα άτομα με ΝΥ ή αυτισμό εξισωθούν ως προς τη λεκτική τους ικανότητα με άτομα τυπικής ανάπτυξης, θα προκύψουν διαφορές ως προς επίδοσή τους στη ΘΤΝ. Αυτή η ερευνητική υπόθεση βασίστηκε σε ευρήματα που έδειξαν ότι η λεκτική ικανότητα είναι ένας από τους παράγοντες που επηρεάζει την ανάπτυξη της ΘΤΝ (Charman et al., 1998).

3. ΜΕΘΟΔΟΣ

3.1 Συμμετέχοντες

Το δείγμα της έρευνας αποτελούνταν από 20 άτομα με ελαφριά ΝΥ¹ χρονολογικής ηλικίας 7-25 ετών, 24 άτομα με αυτισμό (14 άτομα στο φάσμα του αυτισμού και 10 με σύνδρομο Asperger) ηλικίας 6-21 ετών και 22 άτομα τυπικής ανάπτυξης 6-23 ετών (βλ. λεπτομερή στοιχεία του δείγματος στον Πίνακα 1).

3.2 Ερευνητικά εργαλεία

Οι συμμετέχοντες εξετάστηκαν με έξι μικρού μήκους και ποικίλου περιεχομένου ιστορίες που εξέταζαν τη ΘΤΝ (Μπαξεβάνη, υπό προετοιμασία). Αναλυτικότερα, οι ιστορίες 1 και 5 (Sutton, Smith & Swettenham, 1999) εξέταζαν την πρόβλεψη συναισθημάτων, η ιστορία 2 (Sullivan, Zaitchik & Tager-Flusberg, 1994) εξέταζε την λανθασμένη πεποίθηση 1^{ης} τάξεως, η ιστορία 3 (Baron-Cohen, O'Riordan, Stone, Jones & Plaisted, 1999) ήταν ιστορία ελέγχου, η ιστορία 4 (Baron-Cohen et al., 1999) εξέταζε μια κοινωνικά ανάρμοστη συμπεριφορά και, τέλος, η ιστορία 6 (O'Hare, Bremner, Nash, Harpe & Pettigrew, 2009) εξέταζε το λευκό ψέμα. Επίσης, τα άτομα εξετάστηκαν με το τεστ Λεξιλογίου του WISC που περιλάμβανε 30 λέξεις κλιμακούμενης δυσκολίας. Η συλλογή των δεδομένων έγινε με ατομική εξέταση.

1. Η πλειονότητα των ατόμων είχε διαγνωστεί μόνο με ΝΥ εκτός από ένα άτομο που η διάγνωσή του ανέφερε και προβλήματα λόγου.

Πίνακας 1: Μέσοι όροι ηλικίας, τυπικές αποκλίσεις και φύλο του δείγματος

Ομάδες ατόμων	Αριθμός ατόμων	Μέσος όρος ηλικίας	Τυπική απόκλιση	Φύλο
Νοητικής υστέρησης	20	18.8	4.38	11 κορίτσια 9 αγόρια
Αυτισμού	24	11.3	4.41	4 κορίτσια 20 αγόρια
Τυπικής ανάπτυξης	22	12.7	4.48	8 κορίτσια 12 αγόρια

4.0 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ως προς τον πρώτο στόχο της έρευνας, διαπιστώθηκε ότι τόσο τα άτομα με ΝΥ όσο και τα άτομα με αυτισμό απέδωσαν χαμηλότερα στα έργα της ΘτΝ σε σχέση με τα άτομα τυπικής ανάπτυξης (βλ. Πίνακα 2). Αναλυτικότερα, τα άτομα με ΝΥ είχαν χαμηλότερη επίδοση από τα άτομα τυπικής ανάπτυξης στην ικανότητα πρόβλεψης συναισθημάτων (ιστορία 1), στην αναγνώριση της λανθασμένης πεποίθησης (ιστορία 2) και στο λευκό ψέμα (ιστορία 6). Τα άτομα με αυτισμό απέδωσαν χαμηλότερα από τα άτομα τυπικής ανάπτυξης στην αναγνώριση συναισθημάτων (ιστορία 1), στην αναγνώριση της λανθασμένης πεποίθησης (ιστορίες 2 και 5) και στην αναγνώριση του λευκού ψέματος (ιστορία 6). Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με τα ευρήματα παλαιότερων ερευνών που έγιναν σε άτομα με ΝΥ (Charman et al., 1998) ή με αυτισμό (Baron-Cohen et al., 1985. Harris & Muncer, 1988. Kazak, Collis & Lewis, 1997. Tine & Lucarriello, 2012).

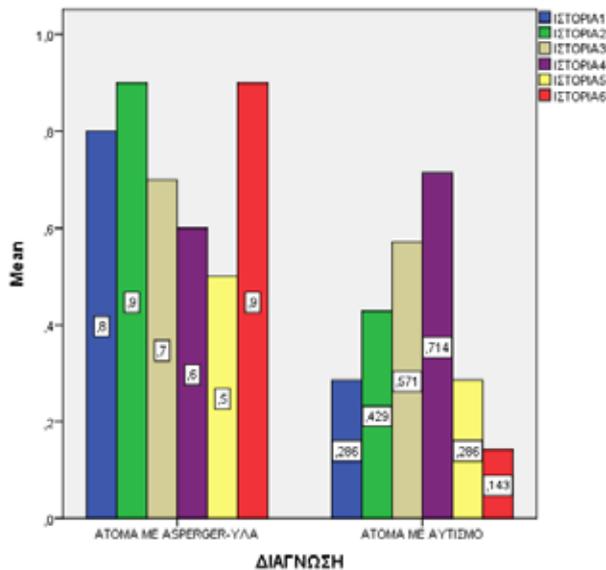
Πίνακας 2. Οι μέσοι όροι της επίδοσης των ατόμων με ΝΥ, αυτισμό και τυπική ανάπτυξη στη ΘτΝ².

Ιστορίες	Άτομα με ΝΥ	Άτομα με αυτισμό	Άτομα ΤΑ
1. Πρόβλεψη συναισθημάτων	0.85	0.5	1.77
2. Λανθασμένη πεποίθηση	0.90	0.62	1.64
3. Ελέγχου	1.00	0.62	0.86

2. Το εύρος των τιμών ήταν από 0 (εντελώς λάθος) ως 2 (σωστή απάντηση)

4. Κοινωνικά ανάρμοστη συμπεριφορά	0.40	0.66	0.68
5. Πρόβλεψη συναισθημάτων	0.90	0.37	1.36
6. Λευκό ψέμα	1.15	0.45	1.82
Συνολική επίδοση στη ΘΤΝ	4.20	2.63	7.27

Στη συνέχεια συγκρίθηκαν τα άτομα με αυτισμό με τα άτομα με Asperger/Υψηλή Λειτουργικότητα ως προς την επίδοσή τους στις ιστορίες της ΘΤΝ. Διαπιστώθηκε ότι οι δύο ομάδες (που είχαν παρόμοιο μέσο όρο ηλικίας) δεν διέφεραν στατιστικά σημαντικά ως προς τις επιδόσεις τους στη ΘΤΝ, παρά μόνο στην ιστορία 6 που εξέταζε το λευκό ψέμα, μολονότι τα άτομα με Asperger/Υψηλής Λειτουργικότητας σημείωσαν λίγο υψηλότερη επίδοση (βλ. Σχήμα 1). Τα παραπάνω αποτελέσματα δε συμφωνούν με τη διεθνή βιβλιογραφία (Tine & Lucariello, 2012). Το παρόν εύρημα πιθανόν να οφείλεται στο ότι ο αριθμός των ατόμων σε κάθε ομάδα ήταν μικρός κι αυτό δεν επιτρέπει την εξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων. Επίσης, ένα από τα παιδιά είχε, εκτός από Asperger, και διάσπαση προσοχής και υπερκινητικότητα, γεγονός που δεν το βοήθησε να αποδώσει καλά, καθώς δυσκολευόταν να συγκεντρωθεί.

Σχήμα 1: Επίδοση των ατόμων με Asperger/Υψηλή Λειτουργικότητα και των ατόμων με αυτισμό στις ιστορίες της ΘΤΝ.

Σχετικά με το δεύτερο ερευνητικό στόχο, που αφορούσε στην επίδραση των ατομικών διαφορών (ηλικίας και φύλου), διαπιστώθηκε ότι η αύξηση της ηλικίας δεν βελτίωσε σημαντικά, όπως αναμενόταν, τις επιδόσεις των ατόμων με ΝΥ ούτε των ατόμων με αυτισμό ή με Asperger/Υψηλή Λειτουργικότητα. Αντίθετα, τα άτομα τυπικής ανάπτυξης παρουσίασαν καλύτερη επίδοση στη ΘτΝ με το πέρασμα της ηλικίας. Ως προς το φύλο, δεν παρατηρήθηκαν διαφορές στη ΘτΝ μεταξύ αγοριών και κοριτσιών με ΝΥ. Στην ομάδα του αυτισμού, η κατανομή του δείγματος (20 αγόρια, 4 κορίτσια) δεν επέτρεψε τον έλεγχο της επίδρασης του φύλου.

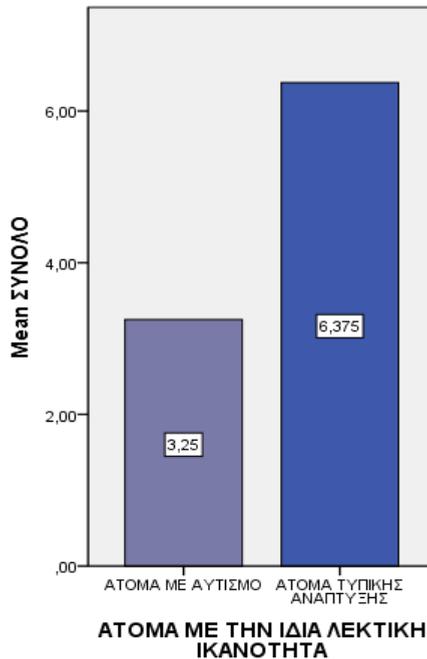
Ο τρίτος στόχος της έρευνας αφορούσε τη σύγκριση των ατόμων με ΝΥ, με αυτισμό και με τυπική ανάπτυξη ως προς το λεκτικό τους επίπεδο. Όπως ήταν αναμενόμενο, τα άτομα τυπικής ανάπτυξης είχαν πολύ καλύτερη επίδοση στο τεστ του λεξιλογίου συγκριτικά με τα άτομα με ΝΥ και εκείνα με αυτισμό (βλ. Πίνακας 3). Σε ό,τι αφορά στην τελευταία ομάδα, διαπιστώθηκε ότι τα άτομα με Asperger/Υψηλή Λειτουργικότητα είχαν (στατιστικώς σημαντικά) υψηλότερο επίπεδο λεξιλογίου από ότι τα άτομα με αυτισμό, γεγονός που συμφωνεί με προηγούμενα ευρήματα που έδειξαν ότι τα άτομα αυτά αναπτύσσουν πιο λειτουργικό λόγο και πιο πλούσιο λεξιλόγιο από τα άτομα με αυτισμό (Αγγελοπούλου-Σακαντάμη, 2004).

Πίνακας 3. Οι μέσοι όροι (και η τυπική απόκλιση) της επίδοσης στο τεστ του λεξιλογίου των ατόμων με τυπική ανάπτυξη, με ΝΥ, και με αυτισμό (συνολικά και ανά υποκατηγορία).

Άτομα με ΤΑ	Άτομα με ΝΥ	Άτομα με αυτισμό (συνολο)	Άτομα με Asperger/Υψηλή Λειτουργικότητα	Άτομα στο φάσμα του αυτισμού
31.32 (12.93)	10.75 (4.94)	13.58 (8.56)	19 (10.04)	9.71 (4.59)

Για να εξετάσουμε το ρόλο του λεκτικού επιπέδου στην ανάπτυξη της ΘτΝ, επιλέχθηκαν επτά ζεύγη ατόμων που αποτελούνταν από ένα παιδί με ΝΥ και ένα τυπικής ανάπτυξης που είχαν το ίδιο επίπεδο λεξιλογίου. Στα άτομα αυτά εφαρμόστηκε μια ανάλυση t-test σε συζευγμένα ζεύγη και διαπιστώθηκε ότι δεν διέφεραν στατιστικώς σημαντικά ως προς την ανάπτυξη της ΘτΝ. Πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί τα άτομα με ΝΥ είχαν σχεδόν διπλάσια χρονολογική ηλικία (Μ.Ο.=17.9) συγκριτικά με τα άτομα ΤΑ (Μ.Ο.= 9.26).

Κατά ανάλογο τρόπο, επιλέχθηκαν οκτώ ζεύγη ατόμων με αυτισμό και ατόμων τυπικής ανάπτυξης που είχαν την ίδια επίδοση στο τεστ λεξιλογίου. Η ανάλυση t-test σε συζευγμένα ζεύγη έδειξε ότι οι δύο ομάδες διέφεραν στατιστικώς σημαντικά στη συνολική επίδοσή τους στη ΘτΝ. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 2, τα άτομα με αυτισμό σημείωσαν χαμηλότερη επίδοση στη ΘτΝ σε σύγκριση με τα άτομα τυπικής ανάπτυξης. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο ομάδες δεν διέφεραν στατιστικά σημαντικά ως προς την ηλικία.

Σχήμα 2. Η επίδοση στη ΘτΝ των ατόμων με αυτισμό και τυπικής ανάπτυξης που ήταν εξισωμένα ως προς το επίπεδο λεξιλογίου.

5.0 ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στην παρούσα έρευνα, ο κύριος στόχος ήταν να εξεταστεί αν υπάρχουν διαφορές στην ανάπτυξη της ΘτΝ σε παιδιά με ΝΥ ή με αυτισμό σε σύγκριση με άτομα τυπικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τις ως τώρα έρευνες, τα άτομα τυπικής ανάπτυξης αναπτύσσουν τη ΘτΝ νωρίτερα από τα άτομα με ΝΥ ή με αυτισμό (Baron-Cohen et al., 1985. Charman et al., 1998). Στη συνέχεια,

θα συζητηθούν αναλυτικά τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας για τις επιδόσεις των δυο ομάδων στη ΘτΝ.

5.1 Η ανάπτυξη της ΘτΝ σε παιδιά με νοητική υστέρηση

Η επίδοση των ατόμων με ΝΥ βρέθηκε σημαντικά χαμηλότερη από αυτή των ατόμων τυπικής ανάπτυξης κατά τη μέτρηση της ΘτΝ, και συγκεκριμένα στις ιστορίες που εξέταζαν την ικανότητα πρόβλεψης συναισθημάτων, τη λανθασμένη πεποίθηση, και το λευκό ψέμα. Ειδικότερα, στην πρόβλεψη συναισθημάτων ο εξεταζόμενος πρέπει να αντιληφθεί ότι είναι δυνατό κανείς άλλο συναισθημα να νιώθει και άλλο να εκφράζει. Το να κατέχει κάποιος την έννοια της λανθασμένης πεποίθησης σημαίνει ότι έχει την ικανότητα να αποδίδει στον εαυτό του και στους άλλους πεποιθήσεις που είναι λανθασμένες σε σχέση με αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα (Μισσαηλίδη, 2003). Όπως η πρόβλεψη συναισθημάτων έτσι και η λανθασμένη πεποίθηση είναι βασικές έννοιες στην απόκτηση της ΘτΝ και έχουν εξεταστεί από πληθώρα σχετικών ερευνών (Charman et al., 1998). Τέλος, το λευκό ψέμα είναι αυτό που λέγεται για “καλό σκοπό”, για παράδειγμα για να μην πληγωθεί κάποιος (O’Hare et al., 2009). Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας για την υστέρηση των ατόμων με ΝΥ στην κατανόηση των παραπάνω εννοιών επιβεβαιώνονται και από την έρευνα των Charman et al. (1998) που έδειξε ότι τα άτομα με ΝΥ υστερούσαν στην κατανόηση της λανθασμένης πεποίθησης και των επιθυμιών.

Το φύλο δεν ήταν σημαντικός παράγοντας διαφοροποίησης της επίδοσης στη ΘτΝ στα άτομα με ΝΥ. Η χρονολογική ηλικία βρέθηκε ότι ήταν σημαντικός παράγοντας βελτίωσης της ΘτΝ στα άτομα τυπικής ανάπτυξης, αλλά όχι στα άτομα με ΝΥ. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι το ηλικιακό εύρος των ομάδων της παρούσας έρευνας ήταν σχετικά περιορισμένο (από 6-25 ετών συνολικά). Σε έρευνες που εξέτασαν άτομα με ΝΗ με μεγαλύτερο φάσμα ηλικιών (π.χ., Charman et al., 1998), διαπιστώθηκε ότι οι ενήλικες τα πήγαν καλύτερα από τα παιδιά και τους εφήβους στη ΘτΝ.

Όταν ορισμένα άτομα με ΝΥ εξισώθηκαν ως προς το λεκτικό τους επίπεδο με άτομα τυπικής ανάπτυξης, παρατηρήθηκε ήταν ότι δεν υπήρχαν διαφορές στη επίδοσή τους στη ΘτΝ, αλλά υπήρχαν μεγάλες διαφορές στην ηλικία τους. Συγκεκριμένα, ο μέσος όρος ηλικίας των ατόμων με ΝΥ ήταν πολύ μεγαλύτερος από το μέσο όρο ηλικίας των συμμετεχόντων τυπικής ανάπτυξης. Αυτό, αφενός, επιβεβαιώνει ότι η λεκτική ικανότητα αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα για την ανάπτυξη της ΘτΝ και, αφετέρου, συμ-

φωνεί με το εύρημα προηγούμενης έρευνας (Charman et al., 1998) που έδειξε ότι η ανάπτυξη της ΘτΝ των ενηλίκων με ΝΥ ήταν στο ίδιο επίπεδο με εκείνη των παιδιών τυπικής ανάπτυξης.

5.2 Η ανάπτυξη της ΘτΝ σε παιδιά με αυτισμό

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έδειξαν ότι η κατανόηση της ΘτΝ των ατόμων με αυτισμό υπολείπονταν στατιστικώς σημαντικά από εκείνη των ατόμων τυπικής ανάπτυξης. Τα άτομα με αυτισμό δυσκολεύτηκαν στις ιστορίες της αναγνώρισης συναισθημάτων, της λανθασμένης πεποίθησης και του λευκού ψέματος. Πιο συγκεκριμένα, η χαμηλή επίδοση των ατόμων με αυτισμό στην αναγνώριση συναισθημάτων οφείλεται στην δυσκολία τους να κατανοούν τα συναισθήματα και τις επιθυμίες των άλλων. Όπως υποστηρίζεται, η δυσκολία αυτή συνδέεται άμεσα με την αδυναμία τους να αναπτύξουν κοινωνικές σχέσεις με άλλους (Harris & Muncer, 1988. Ozonoff, Pennigton & Rogers, 1991). Στις ιστορίες της λανθασμένης πεποίθησης, η χαμηλή τους επίδοση μπορεί να οφείλεται στην δυσκολία τους να μπαίνουν στη θέση των άλλων και, με βάση τι γνωρίζουν και τι σκέπτονται τα άλλα άτομα για κάποια περιστατικά, να κατανοήσουν τον τρόπο με τον οποίο θα αντιδρούσαν τα άτομα αυτά σε μια δεδομένη κατάσταση. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες που έδειξαν ότι τα άτομα με αυτισμό δυσκολεύονται στην αναγνώριση των εσφαλμένων πεποιθήσεων (Baron-Cohen et al., 1985. Baron-Cohen, 1989. Frith, Happe & Siddons, 1994). Τέλος, στην κατανόηση του λευκού ψέματος, η χαμηλή επίδοση μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι τα άτομα με αυτισμό δυσκολεύονται να μπουν στην θέση του άλλου και να κατανοήσουν τα συναισθήματά του. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με τη διεθνή βιβλιογραφία (Brent, Rios, Happe & Charman, 2004). Αξίζει να σημειωθεί ότι ανάλογες δυσκολίες στην κατανόηση των παραπάνω εννοιών της ΘτΝ έδειξαν και τα άτομα με ΝΥ.

Όσον αφορά τις επιδόσεις των ατόμων με Asperger/Υψηλή Λειτουργικότητα και των ατόμων με αυτισμό, διαπιστώθηκε ότι δεν διέφεραν στατιστικώς σημαντικά στις πέντε από τις έξι ιστορίες της ΘτΝ. Το εύρημα αυτό δεν συμφωνεί με τη διεθνή βιβλιογραφία, όπου οι περισσότερες σχετικές έρευνες βρήκαν ότι τα άτομα με Asperger/Υψηλής Λειτουργικότητας αποδίδουν καλύτερα από τα άτομα με αυτισμό (Tine & Lucariello, 2012). Στην παρούσα έρευνα, μόνο στην ιστορία που εξέταζε το λευκό ψέμα η επίδοση των ατόμων με Asperger ήταν υψηλότερη από εκείνη των ατό-

μων με αυτισμό. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι τα άτομα με Asperger δυσκολεύονται λιγότερο στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις από ό,τι τα άτομα με αυτισμό (Tine & Lucariello, 2012).

Στη συνέχεια, ορισμένα άτομα από την ομάδα του αυτισμού εξισώθηκαν ως προς το λεξιλόγιο με άτομα τυπικής ανάπτυξης, ώστε να ελεγχθεί η επίδραση της λεκτικής ικανότητας στην ανάπτυξη της ΘτΝ. Αντίθετα από ότι συνέβη στην περίπτωση των ατόμων με ΝΥ, τα άτομα με αυτισμό υπολείπονταν σημαντικά στη ΘτΝ σε σχέση με τα άτομα τυπικής ανάπτυξης, και παρά το γεγονός ότι οι δύο ομάδες δε διέφεραν σημαντικά ηλικιακά. Φαίνεται, λοιπόν, ότι στην περίπτωση των ατόμων με αυτισμό η ανάπτυξη του λεξιλογίου δεν αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την κατανόηση της ΘτΝ. Οι αιτίες αυτής της υστέρησης θα πρέπει πιθανόν να αναζητηθούν στη δυσκολία των ατόμων με αυτισμό να μπαίνουν στη θέση των άλλων.

6.0 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έδειξαν ότι τα άτομα με ΝΥ και αυτισμό παρουσιάζουν ελλείμματα στην ανάπτυξη της ΘτΝ σε σχέση με άτομα τυπικής ανάπτυξης. Επίσης, στα άτομα με ΝΥ δεν παρατηρήθηκαν διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα. Σχετικά με την ηλικία, ενώ αναμενόταν αύξηση της επίδοσης των ατόμων με αναπηρία στη ΘτΝ με το πέρασμα της ηλικίας, κάτι τέτοιο δεν παρατηρήθηκε. Όταν οι συμμετέχοντες με αναπηρία εξισώθηκαν ως προς το λεκτικό τους επίπεδο με άτομα τυπικής ανάπτυξης, τα άτομα με ΝΥ είχαν ίδιες επιδόσεις με τα αντίστοιχα άτομα τυπικής ανάπτυξης. Αντίθετα, τα άτομα με αυτισμό απέδωσαν χαμηλότερα από τα άτομα τυπικής ανάπτυξης. Το εύρημα αυτό δείχνει τη διαφοροποιημένη επίδραση της λεκτικής ικανότητας στην ανάπτυξη της ΘτΝ στα άτομα με ΝΥ και με αυτισμό.

Από τα παραπάνω συμπεράσματα γίνεται φανερή η ανάγκη ενίσχυσης της ΘτΝ των ατόμων με ΝΥ και αυτισμό. Η ενίσχυση αυτή θα πρέπει να ξεκινήσει από την οικογένεια και στη συνέχεια να προχωρήσει στην τυπική εκπαίδευση, όπου ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι καθοριστικός. Επομένως, η δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων για την ενίσχυση/καλλιέργεια της ΘτΝ κρίνεται απαραίτητη καθώς και η ενίσχυση της επικοινωνίας και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης των ατόμων αυτών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

- Αγγελοπούλου-Σακαντάμη, Ν. (2004). *Ειδική Αγωγή: Αναπτυξιακές Διαταραχές και χρόνιες μειονεξίες*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Baron-Cohen, S. (1989). The autistic child's theory of mind: A case of specific developmental delay. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30 (2), 285-298.
- Baron-Cohen, S., Campbell, R., Karmiloff-Smith, A., & Grant, J. (1995). Are children with autism blind to the mentalist significance of the eyes? *British Journal of Developmental Psychology*, 13, 379-398
- Baron-Cohen, S., Leslie, M., & Frith, U. (1985). Does the autistic child have a Theory of Mind? *Cognition*, 21, 37-46.
- Baron-Cohen, S., O' Riordan, M., Stone, V., Jones, R., & Plaisted, K. (1999). Recognition of faux pas by normally developing children and children with Asperger syndrome or high-functioning autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29 (5), 407-418.
- Baron-Cohen, S., Tager-Flusberg, H., & Cohen, D.J. (Eds.) (1993). *Understanding other minds: Perspectives from autism*. New York: Oxford University Press.
- Begger, S., Rieffe, C., Meerum Terwogt, M., & Stockmann, L. (2003). Theory of mind-based action in children from the autism spectrum. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33 (5), 479-487
- Bjorklund, D.F., Cormier, C., & Rosenberg, J.S. (2005). The evolution of theory of mind: Big brains, social complexity, and inhibition. In W. Schneider, R. Schumann-Hengsteler & B. Sodian (Eds.), *Young children's cognitive development: Interrelationships among executive functioning, working memory, verbal ability and theory of mind* (pp. 147-174). Mahway, NJ: Erlbaum.
- Brent, E., Rios, P., Happe, F., & Charman, T. (2004). Performance of children with autism spectrum disorder on advanced theory of mind tasks. *Autism*, 8 (3), 283-299.
- Charman, T., Campbell, A., & Edwards, L.S. (1998). Theory of mind performance in children, adolescents, and adults with a mental handicap. *Cognitive Development*, 3, 307-322.
- Frith, U. (1999). *Αυτισμός: εξηγώντας το αίνιγμα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Frith, U., Happe, F., & Siddons, F. (1994). Autism and theory of mind in everyday life. *Social Development*, 3(2), 108-124.
- Harris, P.L., & Muncer, A. (1988). Autistic children's understanding of beliefs

- and desires. Paper presented at the British Psychological Society Section Conference, Coleg Harlech.
- Kazak, S., Collis, G.M., & Lewis, V. (1997). Can young people with autism refer to knowledge states? Evidence from their understanding of 'know' and 'guess'. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 38 (8), 1001-1009.
- Leekam, S.R., & Perner, J. (1991). Does the autistic child have a metarepresentational deficit? *Cognition*, 40 (3), 203-218.
- Μισαηλίδη, Π. (2003). *Η θεωρία των παιδιών για το νου*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Μπαξεβάνη, Μ. (υπό προετοιμασία). *Οι επιδόσεις παιδιών Δημοτικού σε έργα θεωρίας του νου ως προβλεπτικός παράγοντας των ρόλων που αναλαμβάνουν σε περιστατικά εκφοβισμού: Ο ρυθμιστικός ρόλος της ενσυναίσθησης και της κοινωνικής τους ικανότητας*. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- O'Hare, A.E., Bremner, L., Nash, M., Happe, F., & Pettigrew, L.M. (2009). A clinical assessment tool for advanced theory of mind performance in 5 to 12 year olds. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39, 916-928.
- Ozonoff, S., Pennington, B. F., & Rogers, S. J. (1991). Executive function deficits in high-functioning autistic individuals: Relationship to theory of mind. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 32(7), 1081-1105.
- Rieffe, C., Meerum-Terwogt, M., & Stockmann, L. (2000). Understanding atypical emotions among children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 30, 195-203.
- Sullivan, K., Zaitchik, D., & Tager-Flusberg, H. (1994). Preschoolers can attribute second-order beliefs. *Developmental Psychology*, 30, 395-402.
- Sutton, J., Smith, P.K., & Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *The British Journal of Developmental Psychology*, 17, 435-450.
- Tager-Flusberg, H., & Saullivan, K. (2000). A componential view of theory of mind: evidence from Williams syndrome. *Cognition*, 76, 59-89.
- Thirion-Marissiaux, A. F., & Nader- Grosbois, N. (2007). Theory of mind "emotion", developmental characteristics and social understanding in children and adolescents with intellectual disabilities. *Research in developmental disabilities*, 29(5), 414-430.
- Tine, M., & Lucariello, J. (2012). Unique theory of mind differentiation in children with autism and Asperger syndrome. *Autism Research and Treatment*, 2012, 1-11.
- Zelazo, P.D., Burack, J.A., Benedetto, E., & Frye D. (1996). Theory of mind and

rule use in individuals with Down's syndrome: A test of the uniqueness and specificity claims. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37 (4), 479-489.

Ζάχου Βαΐα

Δασκάλα ειδικής αγωγής
Τρίκαλα, 42100
6982029374
vaiazachou@gmail.com

Τάττου Βαΐα

Δασκάλα ειδικής αγωγής
Νέα Ζίχνη Σερρών, 62042
6943949004
Vaya.tat@gmail.com

Πλατσίδου Μαρία

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Εγνατία 156, 54006
Θεσσαλονίκη
plasidou@uom.edu.gr